

University of Groningen

Geldersch Landschap & Kasteelen, passages uit de geschiedenis van een opvallende organisatie binnen de Nederlandse natuur- en landschapsbescherming

Windt, van der, Henny

Published in:

Bijdragen en Mededelingen Gelre. Historisch Jaarboek voor Gelderland

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Early version, also known as pre-print

Publication date:

2019

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Windt, van der, H. (2019). Geldersch Landschap & Kasteelen, passages uit de geschiedenis van een opvallende organisatie binnen de Nederlandse natuur- en landschapsbescherming. *Bijdragen en Mededelingen Gelre. Historisch Jaarboek voor Gelderland*, 110, 187-207.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Geldersch Landschap & Kasteelen, **passages uit de geschiedenis van een opvallende organisatie binnen de Nederlandse** **natuur- en landschapsbescherming**

Henny J. van der Windt

In licht gewijzigde versie verschenen in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre 2019 (Jaarboek)(deel 110), pp.187-207.*

(In slightly different version published in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre 2019 (Yearbook)(volume 110), pp.187-207.*)

Abstract

In this article we investigate the development of one of the largest provincial Dutch nature organizations, Het Geldersch Landschap, in comparison with other Dutch nature and landscape organizations. We focus on two issues, the vision of nature and the style of governance. For the first question we investigated whether the emphasis was more on 'Arcadian' (focus on harmony between man and nature and the aesthetic value of old landscapes and buildings), on 'Wilderness' (focus on wild and untouched landscapes) or more on 'Functional' (focus on sustainable and rational use of natural resources) types of nature management. It turned out that Het Geldersch Landschap followed a stable course, with a mixed Arcadian-Functional approach, inspired by the oldest and largest Dutch nature organization, Natuurmonumenten, and by insights from ecologists such as Victor Westhoff. Westhoff was the most important conservationist ecologist in the Netherlands between 1940 and 1970 and introduced the concept of semi-natural landscapes. Compared to Natuurmonumenten, the Geldersch Landschap's emphasis was more on estates, including castles, and less on wilderness. It worked closely with another organization in the province of Gelderland, Vrienden der Geldersche Kasteelen. Both organizations were particularly intyersed in what they called "ensembles", a combination of buildings, usually castles, parks, forests and farmland, all within the estates. Compared to other nature and landscape organizations, it paid less attention to biodiversity and cultural or ecological aspects of rural areas outside their own reserves. It is also noteworthy that Het Geldersch Landchap was not really interested in the wilderness, while similar organizations in other provinces changed their objectives and programs for nature management, after the discussions about nature and wilderness in the 1970s and 1980s, to obtain more pristine-like nature areas. We suggest that this special position of Het Geldersch Landschap stems from the characteristic aristocratic culture in the province of Gelderland, which is reflected in a high density of country estates and castles. This encouraged a typical approach to nature conservation. The Geldersch Landscape can be seen as a modern variant of the enlightened aristocratic landowners from the 17th and 18th centuries. The organization is likely to continue this position because its castle-estate-semi-nature approach is crucial to its identity. The emergence of various new nature organizations with often opposing requirements, varying from agricultural nature management and hunting, to wilderness or sustainability, had hardly any influence on the approach of Het Geldersch Landschap.

For the second question, we have investigated the organization and partnerships of Het Geldersch Landschap. In the first decades of the 20th century, most nature organizations opted for a democratic organization model. After a few decades, many nature organizations started working together with the government and received financial support from the government to implement Dutch nature policy together. Other organizations, founded in the 1970s or later, functioned as radical pressure groups or network organizations or opted for a corporate style. The Geldersch Landschap started as and remained a reformist foundation, cooperating with the nobility and the province, and financially supported by the national government after the Second World War. Due to the decreasing government support for nature, after 2000 Het Geldersch Landschap started looking for more income from their castles and forests, which led to a more business-like approach, and it tried to attract more private donors and partners. But even then, the organization continued most of its practices, regardless of the emergence of new nature conservation groups, which called for greater involvement of citizens and the increasing pressure to work on a more commercial basis

Inleiding

Dit jaar vierde Geldersch Landschap & Kasteelen het 90-jarig bestaan. De verjaardag betreft eigenlijk Stichting Het Geldersch Landschap dat het behoud van kastelen lange tijd grotendeels toevertrouwde aan de nu bijna 80 jaar oude Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen. Het was niet de enige kwestie die om een organisatorische of inhoudelijke keuze vroeg. Wie waren bijvoorbeeld de bondgenoten en hoe kon worden samengewerkt met andere partijen? Elio Pelzers heeft in zijn artikel over de begintijd van Het Geldersch Landschap voor dit jaarboek laten zien dat de relatie met de verschillende overheden niet altijd succesvol was.¹ Ook moest het werk afgebakend worden ten opzichte van de activiteiten van het in 1919 opgerichte Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van stad en land. Het vaststellen van de doelstellingen was dus een belangrijke kwestie. Ging het om het behoud van landschapsschoon, van ongerepte natuur of van de gecultiveerde natuur en hoeveel ruimte was er voor het gebouwde erfgoed? In de loop van de tijd verschoven wat dit betreft de doelstellingen en de organisatorische voorkeuren van Het Geldersch Landschap.

Al deze kwesties zijn nog steeds actueel, gezien bijvoorbeeld de min of meer terugtrekkende overheid, die dwingt tot bezinning op de maatschappelijke partners en de organisatievorm. De recente geboorte van de nieuwe werkorganisatie Geldersch Landschap & Kasteelen getuigt van de hedendaagse dynamiek. Daarnaast vraagt de gegroeide maar niet altijd breed gedragen belangstelling voor erfgoed, duurzaamheid en wildernis om keuzes.

Het Geldersch Landschap lijkt meermalen voor een wat andere koers gekozen te hebben dan verwante landelijke en provinciale organisaties voor natuur en landschap. In dit artikel wordt een beeld geschetst van de ontwikkelingsgang van de landelijke natuur- en landschapsbeweging in samenhang met enkele relevante maatschappelijke ontwikkelingen. De belangrijkste vraag is vervolgens hoe Geldersch Landschap & Kasteelen zich hierbinnen positioneerde.² De nadruk ligt daarbij op natuur en landschap en op Het Geldersch Landschap, de daarvoor verantwoordelijke pijler van Geldersch Landschap & Kasteelen. Deze keuze betekent dat activiteiten betreffende het gebouwde erfgoed zoals kastelen, historische buitenhuizen en kasteelruïnes niet of nauwelijks aan de orde komen, zowel van Het Geldersch Landschap als van Vrienden der Geldersche Kasteelen. We zullen echter zien dat de koers van Het Geldersch Landschap mede bepaald werd door de duurzame interesse voor dit gebouwde erfgoed. De samenhang van gebouwen en natuurlijke omgeving, maar ook van de organisaties die zich daarvoor inzetten fungeerden vanaf het begin als een wenkend perspectief.

Prelude

Toen in 1929 Het Geldersch Landschap werd opgericht, was dit zeker niet de eerste natuurbeschermingsactiviteit in Nederland, noch in Gelderland. De oprichting maakte deel uit van een tweede groene golf, na de eerste groene golf in de tweede helft van de negentiende eeuw die zich in een groot deel van de Westerse wereld voordeed. Deze eerste groene golf was een reactie op de Industriële revolutie en de snelle veranderingen in de samenleving, de steden en het buitengebied. Dit alles leidde in veel landen tot een nieuwe benadering van natuur en landschap, tot nieuwe maatschappelijke spelers, in de eerste plaats de natuurbeschermingsorganisaties, en tot nieuwe termen, waarvan 'natuurmonument' waarschijnlijk de bekendste is. De variatie tussen en binnen de pionierorganisaties was echter groot, ook in Nederland, en er zijn zeker drie hoofdstromingen te onderscheiden.³

De eerste, zogenaamde 'Functionele' hoofdstroming, bestond uit beschermers van natuur die het ging om een duurzamer en rationeler omgang met natuurlijke hulpbronnen, zoals bosbouwers in de VS en Duitsland. De Nederlandse bosbouwer Adriaan Johannes van Schermbeek was hiervan in Nederland

een representant. Hij pleitte in 1898 voor een duurzame bosbouw, gericht op een ander soort bos, met meer variatie in leeftijdsopbouw en soortsamenstelling.⁴ Veel aanhang had Van Schermbeek overigens niet.

De tweede, Romantische of 'Wildernis'- hoofdstroming, omvatte degenen die het woeste ongerepte landschap adoreerden, zoals ze dat dachten aan te treffen in de (voormalige) koloniën in Afrika, Azië en Amerika. Duitse natuurliefhebbers wilden berggebieden beschermen, zoals het Siebengebirge, en Amerikanen grote vrijwel onontgonnen gebieden door deze aan te merken als wildernis en er nationale parken te stichten. In Nederland was de praktische betekenis van deze stroming beperkt. Wel zien we romantische tendensen in de literatuur en de schilderkunst en toonde de amateurplantkundige Frederik van Eeden in zijn ontzetting over de teloorgang van het laatste Nederlandse oerwoud zich hiermee verwant, als hij in 1854 schrijft: ik "dank den Hemel, dat er zelfs in mijn prozaïsche Vaderland bij al die rechte slooten en harde wegen nog een weinig wildernis is overgelaten waar ik ongestoord zwerven kan en onbeschrijfelijk geniet bij het beklimmen van een nieuwen top, bij het ontdekken van eene nieuwe vallei".⁵

De 'Arcadische' hoofdstroming tenslotte betreft een beweging die een nieuwe harmonie tussen mens en natuur voorstond of het landschap van vroeger wilde behouden. In Duitsland kreeg deze vorm in de Reformbewegung en de Heimatschutz, waar de bescherming van typische en harmonische landschappen centraal stond, maar ook het behoud van historische steden, erfgoed, tradities en regionale identiteit. Jacobus Craandijk wees er in 1875 met enige weemoed op hoe het Nederland met zijn oorspronkelijke landschappen en kastelen, snel van karakter veranderde en noemde zijn boek *Wandelingen* om die reden een 'monument van het verdwijnend Nederland'.⁶

Deze drie stromingen, de 'Arcadische' stroming die zich richtte op het behoud van natuur- en landschapsschoon en erfgoed, de 'Functionele' stroming waar het ging om een meer duurzame, economisch verantwoorde exploitatie van natuur, en de 'Wildernis'-stroming waar behoud van ongestoorde natuur en oernatuur centraal stond, vinden we tot op heden terug in de Nederlandse natuurbeschermingsbeweging. We zullen laten zien op welke manier dat het geval is en was, in het bijzonder bij Het Geldersch Landschap.

De Nederlandse overheid beschouwde het aanvankelijk, anders dan die in Duitsland en de VS, niet als haar taak om vorm te geven aan natuurbescherming. Wat het behoud van stedenschoon betreft, riep Victor de Stuers in zijn bekende essay *Holland op zijn smalst* uit 1873 de overheid met succes op verantwoordelijkheid te nemen.⁷ Bij natuur en landschap waren het in Nederland echter veelal particuliere organisaties die het voortouw namen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland en Vlaanderen (met de Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon uit 1910), was er in Nederland doorgaans een institutionele scheiding tussen het behoud van stedenschoon en gebouwd erfgoed en dat van natuur en landschap.

Aan het eind van de negentiende eeuw namen verscheidene burgers initiatieven om lokale natuur te beschermen of voor de gemeenschap open te stellen. In Lunteren bijvoorbeeld kocht notaris Johannes van de Ham met andere notabelen in 1886 een stuk woeste grond, en richtte hij de Stichting Het Luntersche Buurtbosch op.⁸ Zo ontstond een groot wandelbos voor alle inwoners van het dorp. Cruciaal waren de landelijke initiatieven, in het bijzonder de oprichting van de Vereniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland (verder Natuurmonumenten) door verontruste natuur liefhebbende burgers in 1905.⁹ Deze vereniging past nog het best bij de Arcadische hoofdstroming, zij het niet naadloos. Zo melden de vooral door biologen opgestelde statuten dat het nadrukkelijk gaat om het beschermen van bedreigde dieren, planten en levensgemeenschappen, al wordt daaraan toegevoegd dat de bescherming van bedreigde belangrijke voorhistorische overblijfselen van menselijke werkzaamheden ook belangrijk is.¹⁰ Voor erfgoed en stedenschoon ontstonden aparte organisaties zoals de Nederlandse Oudheidkundige Bond (1899), de Bond Heemschut (1911) en later De Hollandsche Molen (1923). Overigens bestonden er tussen deze organisaties en Natuurmonumenten vaak wel personele banden. De eerste aankopen van Natuurmonumenten betroffen vogelrijke gebieden, het Naardermeer en delen van Texel, maar al snel volgde Gelderland

waar de nadruk op landgoederen lag. Bij deze laatste speelden economische overwegingen een rol: de houtoogst werd als een belangrijke vorm van inkomen gezien. Dit soort functioneel natuurbeheer was zeker geaccepteerd.

Oprichting

Na de eerste groene golf die ook tot de oprichting van de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (1901) en de Vogelbescherming (1899) leidde, volgde een tweede groene golf die ongeveer van 1920 tot 1940 zijn beslag kreeg en Het Geldersch Landschap voortbracht.

Een van de maatschappelijke ontwikkelingen die tot deze nieuwe groene golf leidden, was de na de Eerste Wereldoorlog verder verslechterde positie van de landgoedeigenaren.¹¹ Velen van hen waren niet meer in staat hun bezit te beheren vanwege de gestegen fiscale lasten, vooral de hoge successierechten, die niet opwogen tegen de opbrengsten. Door de Oktoberrevolutie was van een andere belangrijke inkomstenbron, beleggingen in Rusland, niet veel meer over. Eigenaren voelden zich genoodzaakt naar alternatieve inkomsten te zoeken, onder andere door hectares van hun landgoed te verkopen. Zo werden landgoederen opgeknipt of omgezet in bijvoorbeeld villawijken of landbouwgrond. Daarmee dreigde een speciale vorm van natuur- en landschapsbeheer in de Arcadische traditie te verdwijnen: het landgoed moest profijt opleveren, voor de eigenaar esthetisch de moeite waard zijn, recht doen aan tradities en vorm geven aan een eigen samenhang tussen de gebouwen, de aangrenzende tuinen en de belendende bossen en landbouwgronden. Natuurmonumenten (vanwege de natuur die in het geding was) en de ANWB (vanwege natuur en recreatiebelangen) maakten zich hierover grote zorgen en organiseerden een zogenaamde noodklokvergadering in 1926. Volgens de latere directeur van Natuurmonumenten Hans Gorter was het deze bijeenkomst 'die het land wakker riep opdat er een einde zou komen aan de vernieling van de reeds zo schaarsche bosschen, van de Nederland zoo beroemd makende heerlijke landgoederen, van onze niet hoog genoeg te waarden lanen en bosschages'.¹²

Op aandrang van deze organisaties en enkele Tweede Kamerleden besloot de rijksoverheid in 1928 tot wetgeving (de Natuurschoonwet) die de eigenaars fiscaal ontlastte, mits deze bereid waren het natuurschoon te dienen en tegelijk het landgoed open te stellen voor bezoekers. Veel landgoedeigenaren hadden toen echter al besloten of besloten alsnog hun bezit over te doen aan organisaties als Natuurmonumenten, die zich ontfermde over de met kaalslag en ander onheil bedreigde landgoederen zoals Hagenau (1911) en Rhederoord (1919).

Een tweede ontwikkeling vormden de ontginningen, waardoor grote oppervlakten woeste grond veranderden in landbouwgrond. Ook hier besloten de ANWB en Natuurmonumenten tot actie. Het leidde in 1932 tot de oprichting van een landelijke organisatie, de Contact-Commissie voor Natuur en Landschapsbescherming, die zich te weer stelde tegen deze grootschalige aantasting van natuur en landschap en overheden oiep tot een actiever natuur- en landschapsbeleid.

Foto 1. Een van de eerste bezittingen van Het Geldersch Landschap, het landgoed Warnsborn (foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Enige jaren daarvoor ontstond Het Geldersch Landschap. De snelle ontwikkelingen rond natuur en landschap, overal in Nederland, onttrokken zich deels aan het oog van Natuurmonumenten, die besloot onder leiding van voorzitter Pieter van Tienhoven provinciale organisaties op te zetten, zo ook in Gelderland. Even werd overwogen de provinciale natuurbescherming onder te brengen bij het 10 jaar oude Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van stad en land, maar verkennende besprekingen hierover leidden tot niets.¹³ Geheel in de traditie van Natuurmonumenten werd vooraanstaande burgers gevraagd zitting te nemen in het bestuur van de nieuwe organisatie. Zoals bij de meeste Landschappen werd gekozen voor de stichtingsvorm, wat het meest praktisch zou zijn. Alleen de Friezen kozen voor een vereniging. Veelal bestond het bestuur uit hoge ambtenaren en andere notabelen, inclusief de Commissaris van de Koningin waarbij de adel goed was vertegenwoordigd. In Gelderland was het niet anders.¹⁴ Mr. Schelto baron van Heemstra (1879-1960), de toenmalige Commissaris van de Koningin, werd voorzitter. Met deze constitutie was de toon gezet. Meer dan Natuurmonumenten richtte de stichting zich op de nauw met het gebouwde erfgoed verbonden vorm van natuur. Maar net als Natuurmonumenten beschouwde de nieuwe organisatie exploitatie van natuur als normaal, vanwege het belang ervan als inkomstenbron.

De eerste verrichtingen van Het Geldersch Landschap verliepen in een turbulente sfeer. Na de verwerving van het landgoed De Dellen vroeg het landgoed Warnsborn en de Vijverberg de aandacht omdat het in 1929 door speculanten verkaveld en volgebouwd dreigde te worden. Het plan ontstond om te proberen het gebied te onteigenen met het oog op de gewenste natuurbescherming. De Raad van State en het parlement hadden echter grote bezwaren. De Raad van State vreesde dat Het Geldersch Landschap niet in staat was de met de aankoop gepaard gaande financiële risico's te dragen en vond bovendien dat de wetgeving niet bedoeld was om voor dit doel te onteigenen. Uiteindelijk ging de Eerste Kamer met een krappe meerderheid akkoord en zo kwam het gebied in handen van Het Geldersch Landschap.¹⁵

Het beleid en beheer van de nieuwe stichting verschilden nauwelijks van dat van andere provinciale Landschappen, al kreeg het verband landgoed-kasteel veel nadruk. Het onderscheid nam toe door een zeer nauwe samenwerking met de in 1940 opgerichte Stichting Vrienden der Geldersche

Kasteelen, die zou uitgroeien tot een van de grootste kastelenorganisaties in Europa.¹⁶ Beide werden voorgezeten door Schelto van Heemstra, en vanaf 1951 was er een gemeenschappelijk bureau en een gezamenlijke directeur. Andere Landschappen hadden voor of vlak na de Tweede Wereldoorlog zeker aandacht voor kastelen of buitenplaatsen, zoals Het Limburgs Landschap voor Kasteel Neercanne en Het Groninger Landschap voor de Ennemaborg, maar nergens was de samenwerking zo intiem.

Een enkele keer werd openlijk ingegaan op de vraag om welke natuur het moest gaan. Zo kreeg Willem Hendrik de Beaufort, bekend landgoedeigenaar, bosbouwer en bestuurslid van Het Utrechts Landschap, in 1947 de gelegenheid zijn ideeën hierover uiteen te zetten in een publicatie van Het Geldersch Landschap. Volgens De Beaufort is het 'laten begaan' van de natuur vanzelfsprekend het ideaal voor natuurbeschermers en bovendien goedkoop. Maar het vraagt wel tijd, geduld en kennis. Daarom is volgens hem bij het overgrote deel van wat natuurschoon wordt genoemd en als zodanig wordt bewonderd sprake van dynamisch (cultuur) landschap, met in de eerste plaats de bossen en houtopstanden. En daarop moest naar zijn idee de nadruk liggen, zeker in deze tijd van wederopbouw.¹⁷

De overheid kwam langzaam maar zeker in beweging. Naast de invoering van de genoemde Natuurschoonwet kreeg Staatsbosbeheer (opgericht in 1899) in 1928 als extra taak natuurbescherming, zodat deze organisatie zich nu formeel behalve om bossen, ook om heide, vennen en landgoederen ging bekommeren. De door de ontginningen aangerichte natuurschade leidde tot een behoefte aan inventarisatie en prioritering van natuur, waardoor de overheid lijsten van te beschermen natuurschoon liet maken en natuurbeschermingsverordeningen invoerde. Hetzelfde gebeurde in Gelderland. Bovendien werkte de overheid aan een meer planmatige ontwikkeling van Nederland via het ruimtelijke ordeningsinstrumentarium, bijvoorbeeld het streekplan in Gelderland.

Al met al waren er in Nederland, maar zeker in Gelderland, rond de Tweede Wereldoorlog drie keuzes gemaakt, al dan niet nadrukkelijk of vrijwillig. Allereerst: natuur is vooral mensgemaakte natuur van Arcadische snit, en in het bijzonder het landgoed. Voorts: er is nadrukkelijk plaats voor geldelijke opbrengsten uit exploitatie. Tenslotte: particulieren, in toenemende mate georganiseerd in reformistische¹⁸ burgerorganisaties, spelen de belangrijkste rol bij natuurbescherming. Met als kanttekening dat de overheid zich langzaam maar zeker meldde als speler. Natuurmonumenten en meer nog Het Geldersch Landschap waren als het ware de voorzetting van de adellijke grootgrondbezitter, inhoudelijk, praktisch en sociaal. Het is niet overdreven landgoederen een van de vooroorlogse speerpunten van de Nederlandse – en vooral de Gelderse – natuurbescherming te noemen.

Wederopbouw

Na de oorlog, die grote schade aanrichtte aan landgoederen en kastelen, brak een nieuwe fase aan voor de Nederlandse natuur- en landschapsbeschermers. Deze nieuwe fase had met tenminste drie ontwikkelingen te maken. De drang tot wederopbouw overheerste alles, met in het verlengde hiervan de stormachtige groei van de landbouw. Dan was er de verwetenschappelijking van de natuurbescherming. In de derde plaats liet de overheid haar laissez-faire houding varen.

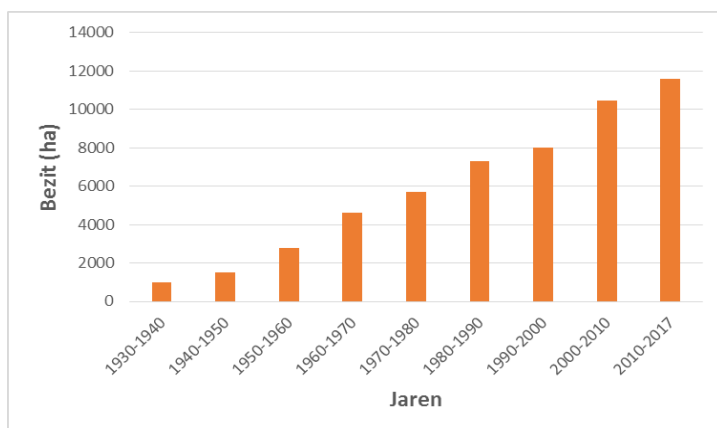

Foto 2. Havezate 't Walfort, een bedrijf met een natuurvriendelijke agrarische bedrijfsvoering.

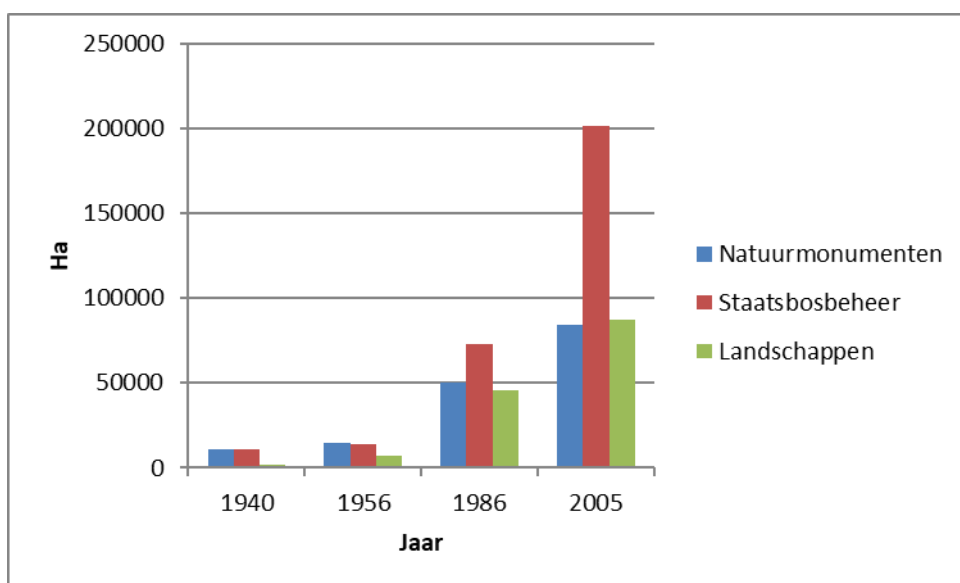
De landbouwontwikkelingen hadden een enorm effect op het Nederlandse landschap. De landbouw werd over de hele linie grootschaliger, rationeler en intensiever, en kleinschalige landschappen dreigden hun karakter te verliezen, zoals in Drenthe, de Achterhoek en Twente. Ternauwernood kon worden voorkomen dat het gehele Agelerbroek werd verkaveld en alle Winterswijkse beken werden gekanaliseerd. De landelijke natuur- en landschapsorganisaties besteedden hier veel aandacht aan en stelden op verschillende manieren de ruilverkavelingen, ontwatering en intensivering ter discussie. De overheid greep in door meer geld beschikbaar te stellen voor natuur- en landschapsbescherming. Enkele decennia later besloot het rijk te streven naar onttrekking van 200.000 hectare landbouwgrond om deze om te zetten in ofwel natuurgebied ofwel natuurvriendelijk beheerd landbouwgebied, zoals beschreven in de Nota betreffende de relatie landbouw en natuur- en landschapsbehoud van 1975¹⁹. Deze zogenaamde Relatienotagebieden kwamen doorgaans in handen van natuurbeschermingsorganisaties zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten.

De rol van Het Geldersch Landschap was relatief beperkt als het gaat om verwerven van gronden. De figuren 1 en 2 laten zien dat bij Het Geldersch Landschap het terreinbezit toenam, maar dat dit bij de meeste andere Nederlandse natuurorganisaties, ook bij de andere Landschappen, veel sneller ging, vooral na 1986.²⁰ Het bezit van Natuurmonumenten en Het Geldersch Landschap nam tussen 1940 en 2005 met ongeveer een factor 8 toe, bij Staatsbosbeheer met een factor 20 en bij de Landschappen samen met een factor 40.

Figuur 1. Ontwikkeling bezit (in ha) van Het Geldersch Landschap in de loop der jaren.

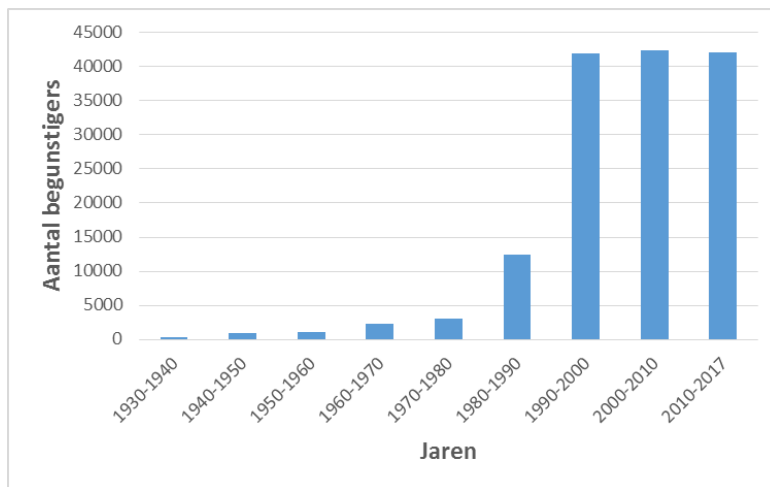

Figuur 2. Ontwikkeling bezit (in ha) van de belangrijkste natuurorganisaties in Nederland, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de gezamenlijke Landschappen in de loop der jaren.

Ondertussen kregen wetenschappers een grotere rol in de vormgeving van natuurbescherming. Deze bleken het echter onderling niet eens te zijn. De rond 1945 gevoerde strijd tussen biologen over de vraag wat te beschermen natuur is, werd in het voordeel beslecht van degenen die meenden dat natuur niet alleen natuur mag heten als deze zich buiten de mens ontwikkelt. Voor deze door mensen gevormde natuur werd de term half-natuur bedacht. De keuzes voor aankoop en beheer van veel Nederlandse natuurmonumenten werden meer dan voorheen door dit wetenschappelijke inzicht geleid. De voorman van deze stroming, de hoogleraar plantkunde Victor Westhoff, werd formeel adviseur van de rijksoverheid (1947), van Natuurmonumenten (1947) en uiteindelijk ook van Het Geldersch Landschap (1974), waardoor het tot dan toe gevoerde mens-inclusieve beheer in zekere zin gelegitimeerd werd.²¹

Er kwam in het beheer tevens meer aandacht voor bescherming van dieren en planten, als aanvulling op de zorg voor de schoonheid van de landgoederen. Het aantal adellijke bestuursleden van Het Geldersch Landschap nam tegelijk langzaam af, tussen 1929 en 1955 van 13 naar 5 en het aantal ingenieurs juist toe, in dezelfde periode van 0 naar 7.²² Het verwervingsbeleid veranderde weinig. Dat richtte zich nog vooral op landgoederen, zij het dat karakteristieke boerderijen en bijbehorende half-natuurlijke landschappen in de Achterhoek meer aandacht kregen.

De maatschappelijke positie van de natuurbescherming was na de oorlog sterk veranderd. Natuurbescherming was als overheidstaak erkend, waardoor er binnen het overheidsapparaat veel meer ruimte kwam voor kennisopbouw, uitvoeringsdiensten, beleidsnota's en niet te vergeten financiële middelen. Deze middelen kwamen voor een groot deel ter beschikking van particuliere natuurbeschermingsorganisaties, voor de aankoop en het beheer van terreinen. De naoorlogse periode betekende een gedeeltelijke ommekomst: de overheid was niet meer volger, maar partner als het om natuurbescherming ging. Omdat er door de overheid beleidslijnen werden uitgezet, kregen natuurbeschermingsorganisaties langzamerhand meer een rol als uitvoeringsorganisatie, en minder als een particuliere instantie van (gegoede) actieve verontruste burgers. Het aantal bij natuurbescherming betrokken burgers was over de hele linie laag. Net als andere natuurorganisaties had Het Geldersch Landschap weinig begunstigers. Tot 1970 bleef het aantal ruim onder de 5000 (zie figuur 3).²³ Andere inkomstenbronnen waren dus gewenst, waarbij men zich vooral richtte op de overheid.

Figuur 3. Ontwikkeling van het aantal begunstigers van Het Geldersch Landschap in de loop der jaren.

Zo meldt het jaarverslag over 1962 en 1963 het volgende, vlak nadat het landgoed Staverden was verworven: 'Dat een aankoop als die van Staverden mogelijk was, bewijst' [...] 'dat een stichting als het "Het Geldersch Landschap" levensvatbaarheid heeft.' 'Toch kan er reden zijn aan die levensvatbaarheid te twijfelen, wanneer men let op de onrustbarende cijfers, die de exploitatierekeningen van de Stichting nu al enige jaren te zien geven. Met jaarlijks tekorten van om en nabij f 80.000 kan men niet te lang doorgaan.' 'Iedere bosexploitant ziet zijn werk bedreigd door de steeds stijgende lonen en de steeds dalende houtprijzen.' '“Het Geldersch landschap” zal in toenemende mate een beroep op de overheid moeten doen.'²⁴

Stormen

Na 1970 kwam de Nederlandse natuurbescherming in een zeer dynamische fase terecht, die tot ongeveer 2000 zou voortduren en wel de derde groene golf wordt genoemd. Een van de belangrijke ontwikkelingen betrof de bosbouw.²⁵ We noemden al de steeds hogere lasten voor bosexigenaren door de stijgende welvaart (en dus hogere lonen) en de flink dalende houtprijzen door het sluiten van de mijnen. Tegelijk nam het belang van bossen voor recreatie verder toe. Ecologen gingen bovendien met andere ogen naar (productie)bossen kijken, mede omdat deze soms een leeftijd hadden bereikt dat ze heel interessant werden als natuurgebied. De term ecosysteem was inmiddels een zegetocht begonnen en bood een nieuw kader voor de beschrijving van natuur. Moest elk natuurgebied, dus ook een bos, niet functioneren als een ecosysteem met al de daarvoor benodigde dier-, planten- en andere

soorten, zoals grazers als runderen, predatoren als wolven en allerlei soorten schimmels en insecten? Toen enorme hoeveelheden bomen als luciferhoutjes knapten in de zware stormen van 1972 en 1973, ontstond er een maatschappelijke discussie over het bos en het bosbeheer. Opeens ging het weer over de vraag wat echte natuur was. Moest natuurbescherming niet meer de oernatuur ofwel het oerbos als uitgangspunt nemen? Dienden bossen niet meer te functioneren als complete ecosystemen om hun weerbaarheid te verhogen? Landelijk roerden kritische groepen als de werkgroep (later Stichting) Kritisch Bosbeheer zich, gesteund door een aantal bosbouwers, natuurbeschermers en rijksambtenaren. Zij hekelden het bosbeheer in vrijwel alle bossen, inclusief de door natuurbeschermers beheerde bossen op de Veluwe. Het beheer van grootschalige kap, eenvormige beplanting en jacht moest verdwijnen en vervangen worden door een zeer extensief, op biodiversiteit of natuurlijke processen gericht beheer, met waar nodig de herintroductie van ontbrekende ecologische schakels als de wolf. Na enige jaren van zeer felle discussies pasten Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten hun bosbeheer aan, en ook sommige Landschappen kozen hiervoor. In een terugblik schrijft voormalig directeur van Het Drentsch Landschap Eric van der Bilt enthousiast dat de zware stormen van 1972/1973 toonden hoe kwetsbaar de Drentse bossen waren en het begin vormden van een algehele heroriëntatie van het bosbeheer. Zo was een meer natuurlijk en gevarieerd bos mogelijk.²⁶

Het Geldersch Landschap volgde aarzelend en met mate, omdat het nieuwe bosbeheer als een financieel risico werd gezien. Het was bovendien te veel in strijd met het tot dan toe gevoerde en gewaardeerde beheer en beleid, waarin de mens een prominente plaats innam. Meer dan andere natuurbeschermingsorganisaties wilde men de traditionele wijze van landgoedbeheer voortzetten en streven naar een evenwicht van natuurkwaliteit en cultuurhistorische kwaliteit. De Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen steunde dit streven van harte. Dat kwam met name tot uiting bij het behoud van historische buitenplaatsen, waar ‘een kasteel of historisch landhuis omringd is door zijn park en zijn verdere landgoed’, als een ‘onverbreekelijke eenheid’, als ‘één ondeelbaar monument’.²⁷ Voor deze samenhang zou later het woord ensemble in zwang raken. Toch werd besloten enkele bosreservaten in te richten, conform de nieuwe inzichten. Zo werd deze natuurlijk bos- koers toegevoegd aan de eerder uitgezette koersen, die van het parkbos en het (multifunctionele) productiebos.²⁸ De nadruk op naaldbos werd minder en de jacht zou voortaan alleen op ecologisch verantwoorde manier plaatsvinden.²⁹

Een tweede ontwikkeling vormden de door de sterke industrialisatie en geïntensiveerde landbouw veroorzaakte toenemende problemen met vervuiling van water, bodem en lucht. Het noopte de natuurbeschermers verder te kijken dan hun reservaten en het leidde omstreeks 1970 tot de oprichting van nieuwe organisaties als Milieudefensie, Natuur & Milieu en de provinciale Milieufederaties (of Milieuraden). De zorg om wat milieu ging heten raakte veel meer mensen dan de zorg om de natuur, maar had toch zijn weerslag op de oude natuurbeschermingsorganisaties. Het leidde landelijk tot een enorme toename van leden en vrijwilligers. En er kwamen organisaties bij, zoals het Wereldnatuurfonds. Het bracht een ander soort mensen binnen de natuurbescherming, mensen die, geheel in de sfeer van de jaren 1970, meer zeggenschap eisten en radicalere standpunten innamen. De wat oudere, reformistische organisaties kregen gezelschap van radicale en activistische groepen. De oude organisaties pasten hun toon daardoor wel wat aan. Het Geldersch Landschap en andere natuurbeschermingsorganisaties stapten bijvoorbeeld boos uit het overleg met de rijksoverheid toen de uitvoering van de Relatienota en dus het beschikbaar komen van gelden voor natuurreservaten stagneerden.³⁰

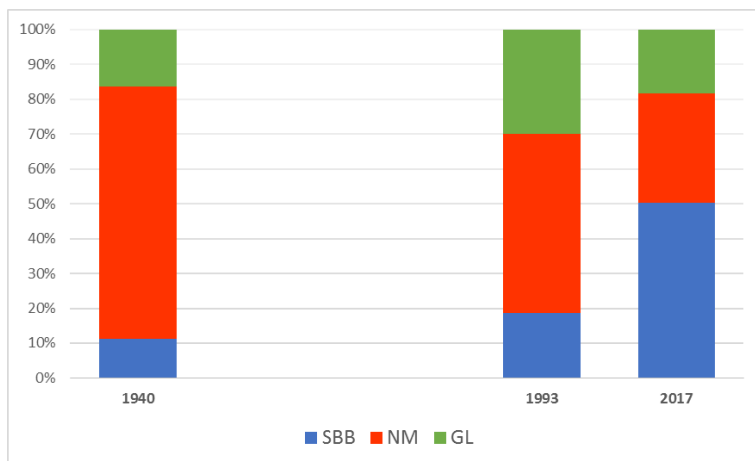
Foto 3. Parkbos met ijskelder op landgoed Staverden (foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

De landbouw bleef zich krachtig ontwikkelen, ondanks het verzet van milieugroepen, zoals vanaf 1971 de Gelderse Milieuraad. Ook de landschapskwaliteit stond hierdoor onder druk. Om de zorg in het landelijk gebied beter vorm te geven ontstonden er later hiervoor nieuwe provinciale organisaties, zoals in 1986 Landschapsbeheer Gelderland. Deze richtte zich nadrukkelijk op het hele landelijk gebied en probeerde burgers actief te betrekken bij het behoud of de verbetering van de kwaliteit hiervan, zowel wat betreft cultuurhistorie als natuur.

Het Geldersch Landschap moest door dit alles zijn positie hervinden tussen de nieuwe verwante organisaties binnen de provincie, en zijn praktijk aanpassen. Zo werden meer landbouwgronden van de eigen landgoederen in eigen beheer genomen en minder verpacht, om de milieubelasting te verminderen en natuurvriendelijke of ecologische landbouwbedrijven op te zetten.³¹

Het Geldersch Landschap bleef zich met name op het eigen bezit richten en niet zozeer op natuur, cultuurhistorische elementen en de cultuurlandschappen daarbuiten. Wel zocht men soms samenwerking met aan het bezit grenzende boeren om conflicten te vermijden, en besteedde men meer aandacht aan planologische procedures, zij het dat enkele andere Landschappen daarin iets verder gingen.³² De organisatie was ook sterk intern gericht en traditioneel van aard. Het besef dat de veranderde samenleving om een andere aanpak vroeg, leidde uiteindelijk tot plannen om de begunstigers en het personeel meer bij de organisatie te betrekken.³³

De enorme opbloei van natuur- en milieuorganisaties zorgde er niet voor dat het de stichting voor de wind ging. In 1978 stelde voorzitter Jan Frans van Oosten Slingeland zelfs de meer dan retorische vraag: hebben we nog wel een functie? 'Wat moet onze stichting beginnen tussen deze twee giganten', doelend op Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten?³⁴ Inderdaad beheerden deze laatste twee organisaties samen meer dan 70% van het totaal door deze drie beheerde Gelderse natuurgebieden (zie figuur 4), en dan rekenen we andere grote spelers als Het Nationale Park De Hoge Veluwe en Kroondomein Het Loo niet mee.³⁵

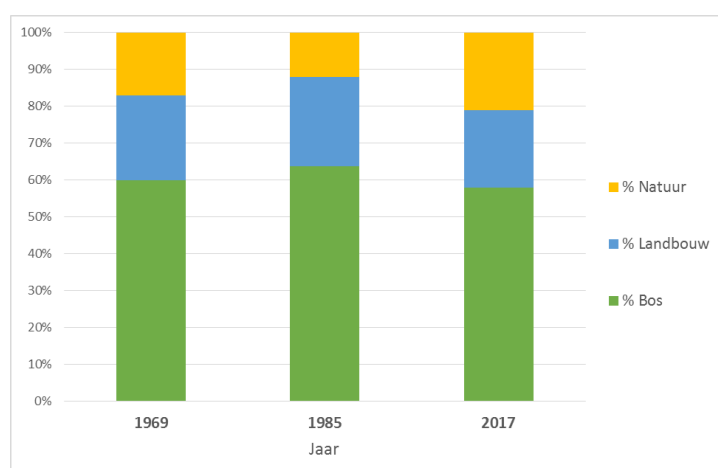
Figuur 4. Relatieve aandeel van Het Geldersch Landschap (GL) in beheerd natuurgebied in Gelderland, vergeleken met Natuurmonumenten (NM) en Staatsbosbeheer (SBB) in verschillende jaren.

Het antwoord op de vraag naar de functie van Het Geldersch Landschap luidde toch positief omdat juist dit de Gelderse provincie, gewoonten, waarden en landgoedeigenaren beter zou kennen dan andere organisaties en door het kleine werkgebied een diverser beheer kon voeren. De financiële zorgen van de stichting hielden echter aan. De aanhang was weliswaar toegenomen maar lang niet zoals bij grote organisaties als Natuurmonumenten of het Wereldnatuurfonds, die de aantallen leden of donateurs in de jaren zeventig tenminste zagen vervijfvoudigen. Voor de exploitatietekorten door de al maar stijgende personele en materiële kosten, moest een steeds groter beroep op de overheid worden gedaan. Het bezit nam evenmin sterk toe, omdat Het Geldersch Landschap voor zich zelf vooral een vangnetfunctie had gedefinieerd: als grondeigenaren hun bezit zelf niet meer kunnen beheren, nemen wij het over, maar alleen dan.

De omstreeks 1970 ingezette dynamiek rond natuurbescherming kwam, afgezien van de economische crisis omstreeks 1980, niet tot stilstand. Door de enorme groei van de natuur- en milieubeweging kwam er meer ruimte voor nieuwe benaderingen en strategieën. De rijksoverheid stelde haar doelen bij en nam vaker het initiatief. Zo verschenen er omstreeks 1990 ambitieuze en spraakmakende overheidsnota's voor milieu, natuur en water. Er moest veel meer aandacht komen voor een schoon milieu en 'echte natuur'. Een van de overheidsnota's, het Natuurbeleidsplan uit 1989³⁶, suggereerde om op grote schaal over te gaan tot 'natuurontwikkeling', de ontwikkeling van grote natuurterreinen waarin natuur kon herstellen en meer zijn gang kon gaan. Zo ontstond 'nieuwe natuur'. Rivieren en de zee moesten vrijer stromen, beken weer meanderen, en dieren en planten gemakkelijker migreren via speciale ecologische corridors. De termen oernatuur en wildernis werden daarbij geregeld gebruikt en situaties uit lang vervlogen tijden of ver gelegen ongestoorde plaatsen dienden als referentie. Grote gebieden moesten aan de landbouw worden onttrokken omdat de ontwikkelingen in de landbouw niet te stuiten waren, en er niets anders op zat dan natuur van landbouw te scheiden. De introductie van in Nederland uitgestorven diersoorten en de bestrijding van exoten stonden eveneens nadrukkelijker op de agenda. Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten namen na enige tijd het initiatief om gebieden te beheren en in te richten conform deze nieuwe gedachten, vaak langs grote rivieren, maar ook in kwelder-, beekdal- en heidelandschappen. Een bekend voorbeeld is de Gelderse Poort, aan de oevers van Rijn en Waal achter Nijmegen. Hier gaf Staatsbosbeheer 'wind, water en dieren vrij spel'.³⁷

Verschillende Landschappen, zoals Het Utrechts Landschap, het Limburgs Landschap en It Fryske Gea haakten aan bij deze nieuwe stroming om natuurgebieden robuuster en natuurlijker te maken, bijvoorbeeld bij de Maas en de Nederrijn.³⁸ De Gelderse Milieufederatie bracht al in 1987 het zogenaamde Plan Ooievaar³⁹ uit dat als inspiratie diende voor veel natuurontwikkelingsprojecten langs rivieren.

Het Geldersch Landschap was kritisch en wenste alleen op beperkte schaal en pas na enige tijd zich te bewegen op dit nieuwe pad omdat het de nadruk wenste te leggen op de biodiversiteit van half-natuurlijke landschappen. Later werd wel nagedacht over ecologische verbindingen, en kwam er uiteindelijk bijvoorbeeld bij het gebied Heikamp zo'n verbingszone voor de zandhagedis. Natuurherstel vond op verschillende plaatsen plaats, zoals bij het Wisselse Veen. Bij de Liedense waard is na verloop van tijd een natuurontwikkelingsproject uitgevoerd in de uiterwaarden en kreeg de rivier vrij spel.⁴⁰ Maar wilde rivierlandschappen hadden toch bepaald niet de voorkeur. Voor de begrazing koos men voor de traditioneel daarvoor gebruikte dieren zoals de exotische moeflons, dan wel zogenaamde heidekoeien of brandrode runderen, en niet voor de elders populaire Schotse hooglanders, Koniks of wisenten. Ondertussen nam het aandeel natuurgronden in het bezit van Het Geldersch Landschap wel toe in vergelijking met de bos- en landbouwgronden (zie figuur 5).⁴¹

Figuur 5. Aandeel bos, natuur en landbouw op de terreinen van Het Geldersch Landschap in verschillende jaren.

Weerstand en vernieuwing

Na de derde groene golf kreeg de natuurbescherming omstreeks 2000 te maken met een terugslag. De maatschappelijke – en politieke – weerstand tegen grootschalige natuurontwikkeling groeide, omdat de effecten op landbouw en landschap te nadelig zouden zijn. Later kwam daar de zorg van dierenbeschermers om het welzijn van de voor natuurontwikkeling wezenlijk geachte grote grazers als ‘wilde’ koeien (Heckrunderen) en ‘wilde’ paarden (Koniks) bij. Het rijk temperde de uitvoering van de plannen voor een grootschalig natuurnetwerk die alle nieuwe en oude natuur moest verbinden en stimuleerde natuurbeheer door boeren, het zogenaamde agrarisch natuurbeheer. De rijksoverheid keerde minder geld uit aan natuurorganisaties en riep deze op meer samen te werken met andere maatschappelijke partijen en ook burgers vaker bij hun werk te betrekken. De rijksoverheid opteerde voor een zogenaamde participatiesamenleving die beter zou passen bij het netwerkarakter van de moderne maatschappij.

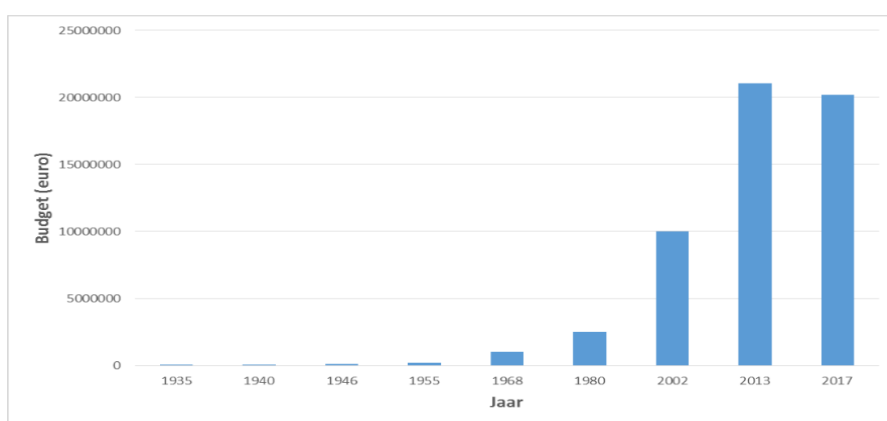
Tegelijk kwamen nieuwe thema's en benaderingen op de agenda, of keerden oude thema's terug, zoals landschap, erfgoed, klimaat, duurzaamheid en energie. Ondertussen probeerden ecologen en natuurbeleidsmakers aan te tonen hoe belangrijk natuur is voor mensen, via de zogenaamde ecosysteemdiensten. Zo zouden bossen en moerassen heel goed zijn voor het vasthouden van CO₂, en kreeg hout herwaardering als duurzame grondstof. Deze nieuwe tendensen leken natuurorganisaties juist weer nieuwe kansen te bieden voor maatschappelijke erkenning. Zo werkten natuurorganisaties samen met anderen om te komen tot multifunctionele gebieden langs beken en rivieren, bijvoorbeeld in de Drentse Onlanden waar een enorm waterbergings/natuurgebied is aangelegd en ingericht in samenwerking met onder anderen het waterschap Noorderzijlvest, de gemeente Tynaarlo,

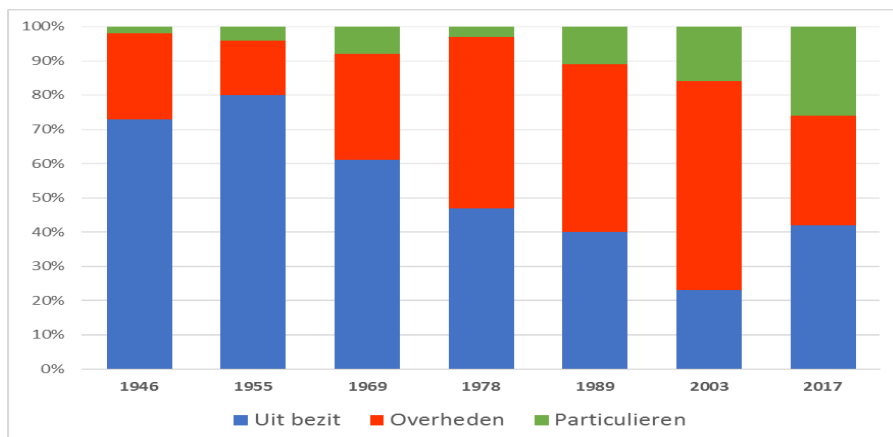
Natuurmonumenten en Het Drentsch Landschap. Ook produceerde Staatsbosbeheer FSC-hout en ontstonden talloze regionale initiatieven voor zogenaamde pluk- of voedselbossen, waaruit burgers groente, fruit en noten kunnen oogsten.⁴²

Natuurorganisaties vonden nieuwe manieren om anderen bij hun werk te betrekken of om deze te beïnvloeden, naast de gangbare reformistische overleg- en lobbyaanpak en de radicale en activistische aanpak van de Stichting Kritisch Bosbeheer en Milieudefensie. Staatsbosbeheer organiseerde wilderniscafé's en Natuurmonumenten ledenenquêtes over het aantal te kappen bomen of af te schieten grazers. Op provinciaal niveau tekende zich eveneens vernieuwing af. De Natuur en Milieufederatie Groningen initieerde een groenmanifest om samen met agrarische organisaties te werken aan een natuurvriendelijke landbouw en Landschapsbeheer Gelderland ontwikkelde participatieve vormen van natuur- en landschapsbeheer. Landschap Overijssel profileerde zich als een belangrijke speler en denktank voor de duurzame instandhouding van het gehele landschap, als spil in het provinciale groene netwerk. Van recente datum zijn burgers die het oneens zijn met het beleid van bestaande natuurorganisaties en hun grieven massaal uiten via sociale media, over bijvoorbeeld uitgehongerde paarden of gekapte bomen.⁴³ Anderen begonnen hun eigen natuurproject, in of buiten de steden.⁴⁴

Het Geldersch Landschap reageerde op enkele van deze tendensen, bijvoorbeeld door te streven naar intensievere samenwerking met omwonenden van de terreinen en met andere maatschappelijke partijen, zoals overheden, NGO's en bedrijven. Ook zocht men naar nieuwe inkomstenbronnen en nieuwe vormen van uitbating van het bezit.⁴⁵ De uitgaven van de stichting waren immers steeds gestegen, maar de overheidssubsidie werd minder (zie figuren 6 en 7).⁴⁶ Dit betrof in ieder geval de structurele subsidiëring. Er kwamen 'bedrijfsvrienden', bedrijven die een financiële bijdrage leveren en als tegenprestatie natuurgebieden of kastelen kunnen bezoeken en andere natuurgerelateerde diensten kunnen afnemen. Het aantal begunstigers steeg eind vorige eeuw flink na een wervingsactie (figuur 3). De laatste decennia bleef het aantal leden/begunstigers van de provinciale Landschappen licht groeien, terwijl dat van de landelijke organisaties is afgenomen.⁴⁷ Zowel wat betreft het aantal begunstigers als het aantal beheerde terreinen behoort Het Geldersch Landschap al jaren tot de top drie van de Landschappen. Daarnaast was er enige inhoudelijke verschuiving te zien. Al wordt het in het boek *Beleef!* van Geldersch Landschap & Kasteelen waar alle bezittingen en de belangrijkste dimensies van het werk van de organisatie aan de orde komen nog niet genoemd, duurzaamheid prijkt wel nadrukkelijk op de website als belangrijk beleidsthema.⁴⁸

Figuur 6. Ontwikkeling budget van Het Geldersch Landschap in de loop der jaren.

Figuur 7. Aandeel verschillende inkomstenbronnen van Het Geldersch Landschap, verdeeld over 'uit bezit' (pacht, oogst), 'overheden' (subsidie rijk, bijdragen andere overheden) en particulieren (donaties, contributies) in verschillende jaren.

Besluit

Aan het begin van dit artikel werd de vraag gesteld hoe Het Geldersch Landschap in de loop van de tijd gepositioneerd kan worden, te midden van verwante organisaties.

Tabel 1. Aantal buitenplaatsen, kastelen en landgoederen per provincie (* Groningen, Friesland en Zeeland kennen een andere definitie van kasteel), en het aandeel in het landelijke aantal; vet gemaakt zijn de top drie per categorie.

Provincie	Buitenplaatsen, aantal	Kastelen, aantal	Landgoederen, aantal	Buitenplaatsen %	Kastelen % (exclusief Friesland, Zeeland, Groningen)*	Landgoederen %
Groningen	13	116*	9	2	Pm	0
Friesland	20	668*	42	4	Pm	2
Drenthe	11	34	110	2	2	6
Overijssel	56	112	424	10	7	22
Gelderland	114	396	677	21	26	35
Utrecht	111	189	217	21	13	11
Noord-Holland	52	60	23	10	4	1
Zuid-Holland	57	164	34	11	11	2
Zeeland	17	172*	21	3	Pm	1
Noord-Brabant	39	281	228	7	19	1
Limburg	48	271	160	9	18	8
Flevoland	0	4	2	0	0	0
Totaal	538	2467* 1506	1947	100	100	100

Als het gaat om de natuuroriëntatie, heeft Het Geldersch Landschap een stabiele koers gevaren. Als belichaming van het Arcadische natuurideaal met functionele trekken, borduurt de stichting voort op het pionierswerk van Natuurmonumenten en de opvattingen van ecologen als Westhoff over het belang van de half-natuurlijke landschappen. Daarbij is het Arcadische ideaal echter wel op een specifieke manier ingevuld, in hoge mate gericht op aspecten die samenhangen met de adellijke levenswijze in de 18e en 19e eeuw, en met veel aandacht voor de bebouwing en de samenhang tussen de bebouwing en omgeving. Zeker dat laatste is een verschil met Natuurmonumenten, die pas de

laatste decennia nadrukkelijker aandacht aan bebouwing is gaan besteden. Het Geldersch Landschap richt zich minder op de pastorale landschappen zoals die buiten de landgoederen zijn ontstaan en slechts mondjesmaat op beheer en beleid dat met oernatuur of wildernis te maken heeft. Ook in dat laatste onderscheidt het zich van Natuurmonumenten en van Staatsbosbeheer. De nauwe samenwerking en feitelijke fusie van Het Geldersch Landschap en Vrienden der Geldersche Kasteelen heeft dit ongetwijfeld gestimuleerd. Beide leggen de nadruk op wat inmiddels het 'ensemble' was gaan heten, de combinatie van gebouwen, parken en omliggende bossen en agrarische gronden binnen de eigen landgoederen. Daarmee wordt de interne samenhang versterkt, maar kan die met de omgeving daarbuiten worden verzwakt.

Hier liggen interessante vragen voor vervolgonderzoek. In sommige provincies is er een fusie geweest van het Landschap met de provinciale organisatie Landschapsbeheer, die immers ook het cultuurhistorische landschap in samenhang met biodiversiteit wil verzorgen en beschermen. Onderzoek hiernaar kan licht werpen op oude dilemma's. Kun en moet je natuur en landschap beschermen door vooral aan te kopen of door vooral samen met anderen te beheren? Versterkt een intensievere samenwerking of fusie met nauw verwante organisaties de positie en neemt daarmee de zorg voor het gehele (cultuurhistorische) landschap toe?

Opvallend is verder dat sommige andere Landschappen zich veel meer richten op natuurontwikkeling. Het zou de moeite waard zijn om na te gaan of en waarom de flexibele overstap van deze Landschappen naar een meer op wildernis gerichte aanpak in Gelderland niet mogelijk was. Wellicht heeft het te maken met de historisch gegroeide verdeling van typen natuurterrein en regio's over de natuurorganisaties. De provincie Gelderland is bovendien rijk aan kastelen, landgoederen en buitenplaatsen (zie tabel 1), rijker dan enige andere provincie, en is tevens de meest bosrijke provincie.⁴⁹ Dat zou een eenvoudige verklaring kunnen zijn. Aan de andere kant kent Gelderland ook nogal wat rivierrijke delen, en vinden we in een provincie als Utrecht ook veel kastelen en buitenplaatsen. Waar komt deze eigenheid vandaan? Het kan zijn dat de organisatie inmiddels groot genoeg was om zo'n houding aan te kunnen nemen. Misschien heeft de aristocratische traditie in Gelderland een eigen en krachtige natuur-en-erfgoed-benadering voortgebracht. Deze kan zijn gematerialiseerd in het landgoed-en-kasteel-ensemble en de daarmee verbonden organisaties, hetgeen de voortzetting van deze benadering bestendigde en structureerde. In die zin stelde de natuur-cultuur aanpak sociale grenzen. Een vervolgstudie waarin de ontwikkeling van de Nederlandse Landschappen onderling wordt vergeleken zou hier verder op in kunnen gaan. Vragen betreffende variabiliteit en functie van veel gebruikte maar niet eenduidige begrippen als 'natuur', maar ook 'erfgoed' en 'landgoed', zullen daarbij zeker aan de orde moeten komen. Kan erfgoed in een land als Nederland, of delen daarvan, leidend zijn voor landschapsbeheer, of is juist natuur richtinggevend? Historisch-ecologisch, cultuurhistorisch en cultuurfilosofisch onderzoek hiernaar zou verhelderend kunnen zijn.

Foto 4. Rosendaal, bijzonder ensemble: kasteel, tuin en landgoed (foto: M.M.Minderhoud).

Wat betreft organisatie en maatschappelijke inbedding deinde Het Geldersch Landschap zachtjes mee op de golven in de samenleving. De stichting moest een positie vinden binnen de natuurbeschermingsbeweging waar zich in de loop van de tijd een sterke differentiatie had voorgedaan. Er bestaan nu vele organisaties met elk een eigen organisatievorm, strategie en partnerpallet. Natuurmonumenten koos ooit voor een verenigingsvorm. Dit had voordelen: leden konden koersaanpassingen afdwingen, zoals gebeurde bij het natuur-, het wild- en het bosbeheer.⁵⁰ Dat is bij Het Geldersch Landschap moeilijker, al werden begunstigers in de loop van de tijd meer geraadpleegd en is er nauw contact met vrijwilligers.

Hoe reformistische natuurorganisaties zoals Het Geldersch Landschap moeten reageren op de nieuwe vormen van al dan niet activistische burgerparticipatie is nog niet uitgekristalliseerd. Of een terugkeer - of een overgang - naar een echte burgerorganisatie tot de mogelijkheden behoort, is de vraag. Of het een spilfunctie kan vervullen in het Gelderse groene netwerk is eveneens onzeker. Het Geldersch Landschap draagt nog steeds sporen van de benadering van de verlichte landgoedeigenaar van voorheen, inhoudelijk, praktisch en sociaal, en vormt zo in verschillende opzichten een uniek ensemble. Het brengt immers beheer van landgoederen en bebouwing op een eigen manier samen, en geeft hier organisatorisch vorm aan. Dat is nog versterkt nadat in 2004 Stichting Het Geldersch Landschap en Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen een werkorganisatie zijn gaan vormen, onder de naam Geldersch Landschap & Kasteelen.

Aansluiting bij allerlei maatschappelijke groepen is niet alleen nodig om redenen van politieke en ideologische aard, zo weet ook Het Geldersch Landschap, maar zeker vanuit financieel oogpunt. De tendens bij natuurorganisaties als Het Geldersch Landschap naar een steeds meer bedrijfsmatige aanpak is onmiskenbaar. De vraag is op welke manier de organisatievorm en inbedding consequenties hebben voor de aard van het natuurbeheer. Zal het de aandacht voor functionele natuur – en functioneel erfgoed – versterken, en voor wildernis verminderen? Nauwere samenwerking met bedrijven kan tot nieuwe uitdagingen leiden. Hier liggen soortgelijke vragen, naar de manier waarop beheer van natuur, landschap en gebouwd erfgoed vorm kreeg en kan krijgen, rekening houdend met de verschillende doelstellingen en mogelijkheden. Wat zijn de grenzen indien Het Geldersch Landschap opereert als bedrijf tussen de andere bedrijven?

De relatie met de overheid is eveneens veranderd. De groeiende overheidssubsidies in de periode 1945-2000 maakten veel mogelijk maar beperkten tegelijk de beleidsvrijheid van natuurorganisaties, zeker toen de voorwaarden en richtlijnen strenger werden. In feite werden alle natuurorganisaties een soort semiautonome uitvoeringsdiensten. Nu de overheid de structurele financiële bijdrage steeds verder terugbrengt gaan natuurorganisaties een vrijere maar mogelijk ook meer commerciële bedrijfsmatige koers varen. Als het gaat om de gevolgen voor het natuurbeheer, kan wellicht geleerd worden van het verleden en van organisaties die hiermee ervaring hebben.

De in de loop der tijd gemaakte keuzes betroffen dus behalve de natuuroriëntatie, ook de maatschappelijke positie: burgerorganisatie, bedrijf, semi-overheidsuitvoeringsdienst of netwerkorganisatie. En een keuze voor een bepaalde oriëntatie stond niet los van een bepaalde organisatie of werkwijze, en andersom. Vermoedelijk zal de zoektocht naar de positionering van Het Geldersch Landschap, en in bredere zin Geldersch Landschap & Kasteelen niet stoppen. Elke keer zal het gaan om de verbinding van natuurbeheer met nieuwe maatschappelijke behoeften zoals een modern, duurzaam beheer van cultureel erfgoed, de landbouwtransitie en klimaatadaptatie. Telkens met nieuwe concepten, nieuwe beheers- en beleidsvarianten en nieuwe partners, en toch voortbouwend op het verleden. In welke mate Geldersch Landschap & Kasteelen de aansluiting bij landbouwtransitie- of klimaatadaptatieprojecten weet te vinden, zal moeten blijken, maar een eigentijdse vorm van duurzaam erfgoedbeheer zou probleemloos kunnen aansluiten op de traditie.

Dankwoord

Ik ben diverse medewerkers van Geldersch Landschap & Kasteelen, LandschappenNL, de Nederlandse Kastelenstichting en andere natuur- en landschapsorganisaties en daarnaast de redactie van het Jaarboek zeer erkentelijk voor hun hulp en ondersteuning. In het bijzonder dank ik Hank Bartelink, Piet van Cruyningen, Ciska van der Genugten, Maarten Gubbels, Marco Glastra, Jorien Jas, Jacob van Olst, Jeanine Perryck, Karlè Sýkora, Peter van den Tweel en Arjan Vriend voor de door hen geleverde informatie en commentaren.

Over de auteur

Henny J. van der Windt (22 augustus 1955) is werkzaam bij het Energy and Sustainability Research Institute Groningen (Rijksuniversiteit Groningen). Hij studeerde biologie in Groningen en promoveerde in 1995 op een studie naar de Nederlandse natuurbescherming. Hij was co-hoofdredacteur van het Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis (2003-2014). Hij publiceerde over nationale parken, natuurontwikkeling, de rol van ecologen in natuurbeschermingskwesties, de landbouw-natuurproblematiek en het beheer van de Waddenzee. Daarnaast verrichtte hij onderzoek naar duurzame energie-innovatie en lokale energiecoöperaties.

Contact: Henny van der Windt, ESRIG, Nijenborgh 6, 9747 AG Groningen, h.j. van.der.windt@rug.nl

Noten

---

¹ E. Pelzers, 'De Stichting Het Geldersch Landschap, haar oprichting en eerste levensjaren', Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre 135 (1994) 142-156.

² Voor dit artikel is een kortlopende verkennende studie uitgevoerd. Bestaande overzichtswerken over de Nederlandse natuurbeschermingsbeweging vormden de basis van de beschrijving van de natuurbescherming in Nederland, in het bijzonder H.P. Gorter, *Ruimte voor Natuur*, Vereniging Natuurmonumenten ('s-Graveland,

1986) en H.J. van der Windt *En dan wat is natuur nog in dit land. Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*, Boom (Amsterdam, 1995). Daarnaast zijn jaarverslagen en jubileumboeken van Het Geldersch Landschap en Vrienden der Geldersche Kasteelen geraadpleegd, alsmede de website van Geldersch Landschap & Kasteelen (GLK). Aanvullend zijn gesprekken gevoerd met Hank Bartelink (LandschappenNL), Marco Glastra (Het Groninger Landschap, voorheen Het Utrechts Landschap), Jacob van Olst (Landschap Overijssel), Karlè Sýkora (Beheeradviescommissie GLK), Peter van den Tweel (GLK) en Arjan Vriend (Landschapsbeheer Gelderland). De in deze auteursversie van het artikel afgebeelde foto's zijn vrij van rechten.

³ Zie onder meer S. Schama, *Landscape and Memory*, HarperCollinsPublishers (London, 1995); D. Worster, *Nature's economy*, Cambridge University Press (Cambridge, 1977); voor Nederland Van der Windt, *En dan, wat is natuur nog in dit land?* De esthetische, ecologische en ethische dimensies van de drie hoofdstromingen zijn verder uitgewerkt en toegepast op Nederland in H.J. van der Windt, Jac.A.A. Swart, J. Keularz, 'Nature and landscape planning: Exploring the dynamics of valuation, the case of the Netherlands', *Landscape and Urban Planning* 79 (2007) 218-228.

⁴ A.J. van Schermbeek, *Het Bosch*, E. van Wees (Breda, 1898).

⁵ F.W. van Eeden, 'De Woekerplanten' *Album der Natuur* (1854) 295.

⁶ J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*, Deel 1, Tjeenk Willink (Haarlem, 1875) iv.

⁷ V. de Stuers, *Holland op zijn smalst*, De Haan (Bussum, 1975) (herdruk 1873).

⁸ Website Stichting Luntersche Buurtbosch, <http://www.buurtbosch.nl> (laatst geraadpleegd 25 september 2019).

⁹ Eerder waren er op landelijk niveau al de Nederlandsche Vereniging tot Bescherming van Dieren (1864) en de Nederlandsche Vélocipèdisten-Bond (1883, de latere ANWB) maar die richtten zich niet primair op natuur en landschap.

¹⁰ Van der Windt, *En dan, wat is natuur nog in dit land?*

¹¹ S.W. Verstegen, *Vrije wandeling, Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particuliere Nederlandse natuurschoon. De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995*. Deel 47 *Historia Agriculturae*, NAHI (Groningen, 2017).

¹² Geciteerd in S.W. Verstegen, 'Het debacle van alle buitenlandse fondsen: Het effectenbezit van twee landgoedeigenaars in het Interbellum vergeleken', in: C. Gietman e.a. (red.), *Huis en Habitus: Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen*, Verloren (Hilversum, 2017) 487.

¹³ E. Pelzers, 'De Stichting Het Geldersch Landschap, haar oprichting en eerste levensjaren'.

¹⁴ E. Pelzers, 'De Stichting Het Geldersch Landschap, haar oprichting en eerste levensjaren'.

¹⁵ E. Pelzers, 'Landbouw en natuurbescherming in Gelderland' (1995), in: J. Bieleman (red.) *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw*, REGIO-Projekt (Groningen, 1995) 368-384.

¹⁶ F. Keverling Buisman, 'De adel uit huis', in: D. Verhoeven (red.) *Gelderland 1900-2000*, Waanders (Zwolle, 2006) 364-368.

¹⁷ W.H. de Beaufort, 'Natuurbescherming en economische nood', in: *1941-1946, Geldersch Landschap*, Het Geldersch Landschap (Arnhem, z.j.) 42-55.

¹⁸ Vaak wordt bij de karakterisering van organisaties voor natuur-, milieu- of dierbescherming een driedeling gemaakt. Naast reformistische organisaties (pragmatisch, op politieke besluitvormers gericht) onderscheidt men radicale organisaties (idealistisch, meer op de bevolking gericht, en soms met radicale acties) en alternatieve organisaties (idealistisch, gericht op het vormgeven van eigen milieuvriendelijke praktijk). Zie hiervoor vooral J. Cramer, *De groene golf*, Jan van Arkel (Utrecht, 1989) aan welk boek ik tevens de term groene golf ontleen. Voor verdere uitwerking zie H.J. van der Windt, 'Tussen adeldom en apenhel, afwegingen en strategieën van de Nederlandse dierenbeschermers', in: Jac. Swart, M. Jonker, R. Tramper (red.), *De weging gewogen, beschouwingen over ethiek en dierproeven*, Damon (Eindhoven, 2009) 117-127.

¹⁹ Ministerie van L&V, Ministerie van CRM & Ministerie van VRO, *Nota betreffende de relatie landbouw en natuur- en landschapsbehoud*, TK 1974-1975, 13285, 1-2 ('s Gravenhage, 1975)

²⁰ De gegevens in figuur 1 zijn afkomstig uit de jaarverslagen Het Geldersch Landschap (GL). De gegevens in figuur 2 zijn afkomstig van de volgende bronnen. *Jaarboek Natuurmonumenten 1936-1940*, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (Amsterdam, 1941); Gorter, *Ruimte voor natuur*; Anonymus, *Vijftig jaar natuurbescherming in Nederland*, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (Amsterdam, 1956); website Compendium voor de Leefomgeving, <http://www.clo.nl> (laatst geraadpleegd 22 maart 2019).

²¹ K. Dansen, 'Prof. Victor Westhoff over de kansen en frustraties in het natuurbeheer', *Gelders Landschap* 3 (1989) 32-39; Van der Windt, *En dan, wat is natuur nog in dit land?*

²² Vergelijk *Verslag over het eerste boekjaar eindigende – 31 december 1929 – van de Stichting Het Geldersch Landschap 1940* (z.p., z.j.) met *Het Geldersch Landschap 1947-1955*, Stichting 'Het Geldersch Landschap' (Arnhem, 1956).

²³ De gegevens in figuur 3 zijn afkomstig uit de jaarverslagen van GL. Ook als we de begunstigers van Vrienden der Geldersche Kasteelen (VGK) meerekenen overstijgt het aantal in 1972 de 5000 niet. Het aantal begunstigers

van VGK steeg van 9 in 1940 tot 1393 in 1958 en tot 1961 in 1972, jaarverslagen VGK; zie met name D.J.G. Buurman, *25 jaren Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen 1940-1965 en Verslag over 1959-1964*, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen (Arnhem, 1965) en Anonymus, *Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen 1965-1975*, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen (Arnhem, 1976).

²⁴ Het Geldersch Landschap, *Verslag over de Jaren 1962 en 1963*, 1.

²⁵ Van der Windt, *En dan, wat is natuur nog in dit land?*

²⁶ E.W.G. van der Bilt, 'Bos en bosbeheer bij de Stichting "Het Drentse Landschap"', *De Levende Natuur* 9 (1990) 46-53.

²⁷ *Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen 1965-1975*, 24.

²⁸ R. Snijders, K. Dansen, *Het Geldersch Landschap, 60 jaar bescherming van natuur en cultuur*, Stichting Het Geldersch Landschap (Arnhem, 1989).

²⁹ Het Geldersch Landschap, *Jaarverslag 1978*.

³⁰ E. Reehorst, K. Sjoukes, *Een vergelijkend Landschappen onderzoek*, Afdeling Wetenschap en Samenleving, RUG (Haren, 1981).

³¹ GL, *Jaarverslag 1978*; Snijders, Dansen, *Het Geldersch Landschap*.

³² GL, *Jaarverslag 1978*; Reehorst, Sjoukes, *Een vergelijkend Landschappen onderzoek*.

³³ *Gelders Landschap* 2/3 (1979) 3.

³⁴ *Gelders Landschap* 1 (1979) 10.

³⁵ De gegevens in figuur 4 zijn afkomstig van de volgende bronnen. Voor 1940 en 1993, zie E. Pelzers, *Landbouw en natuurbescherming in Gelderland*. Voor 2017, zie jaarverslag GLK; website Staatsbosbeheer, <http://www.staatsbosbeheer.nl>; website Natuurmonumenten, <http://www.natuurmonumenten.nl> (laatst geraadpleegd 22 maart 2019).

³⁶ LNV, *Natuurbeleidsplan*, Ministerie LNV ('s Gravenhage, 1989).

³⁷ Website Staatsbosbeheer, <http://www.staatsbosbeheer.nl/Natuurgebieden/gelderse-poort> (laatst geraadpleegd 25 september 2019).

³⁸ Zie bijvoorbeeld H. Ernst e.a., *It Fryske Gea, zestig jaar natuurbescherming*, Friese Pers (Drachten, 1990); E. Staal, I. Vos *Het verhaal achter Stichting het Limburgs Landschap*, Stichting het Limburgs Landschap (Arcen, 2006).

³⁹ D. de Bruin e.a., *Plan Ooievaar, de toekomst van het rivierengebied*, Stichting Gelderse Milieufederatie (Arnhem, 1987).

⁴⁰ Anonymus, *Beleef!*, Geldersch Landschap & Kasteelen (Arnhem, 2014).

⁴¹ De gegevens in figuur 5 zijn afkomstig van jaarverslagen GL/GLK en van medewerkers van GLK.

⁴² Zie bijvoorbeeld 'Wouter van Eck uit Groesbeek begint grootste voedselbos van het land', in: *De Gelderlander*, 22 augustus 2018.

⁴³ Het Geldersch Landschap bleef niet buiten schot. Zo was er in 2017 en 2018 kritiek op het kapbeleid, ofwel omdat burgers gehecht waren aan bepaalde bomen of boomgroepen of omdat broedende vogels verstoord werden. De kritiek, vaak met foto's, zijn voor iedereen op het Internet beschikbaar. Het ging bijvoorbeeld om boomkap in de Heerlijkheid Beek (<https://www.denijmeegsestadskrant.com/artikel/201707/jong-bos-vogelvrij.html>), het Schaffelaarsebos (<https://www.barneveldsekrant.nl/lokaal/opnieuw-bomenkap-schaffelaarsebos-3755450>), en landgoed Warnsborn (<https://www.omroepgelderland.nl/nieuws/2393411/Het-is-eeen-schande-werkgroep-woedend-om-kaalslag-op-Landgoed-Warnsborn>) (laatst geraadpleegd 22 maart 2019).

⁴⁴ Arjen Buijs e.a., *Betekenis van groene burgerinitiatieven voor het natuurbeleid in Nederland*, WUR (Wageningen, 2015).

⁴⁵ Gesprek Peter van den Tweel, 23 februari 2019.

⁴⁶ De gegevens in figuur 6 en 7 zijn afkomstig uit de jaarverslagen van GL.

⁴⁷ Website Compendium voor de Leefomgeving, <http://www.clo.nl/indicatoren/nl1281-ledenaantal-particuliere-natuur--en-milieu-organisaties> (laatst geraadpleegd 25 september 2019).

⁴⁸ Website GLK, <http://www.glk.nl> (laatst geraadpleegd 22 maart 2019).

⁴⁹ De gegevens in tabel 1 zijn afkomstig van de volgende bronnen. Voor buitenplaatsen, website Rijksdienst cultureel erfgoed, <http://www.cultureelerfgoed.nl>; voor kastelen, totaal (nu en in het verleden), website Nederlandse kastelenstichting, <http://www.kastelen.nl>; voor landgoederen (alleen die onder de Natuurschoonwet vallen), website Landgoederen Net, <http://www.landgoederen.net> (laatst geraadpleegd 22 maart 2019).

⁵⁰ Bijvoorbeeld rond 1945 en 1970, toen standpunten over natuurbeheer, jacht en bosbeheer door leden met succes ter discussie werden gesteld, zie Van der Windt, *En wat is natuur nog in dit land?*, H. van der Lans, G. Poortinga, *Natuurbos in Nederland, een uitdaging*, IVN (Amsterdam, 1986) en Gorter, *Ruimte voor natuur*.